

Janusz Mariański, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2004, ss 481

Autor podjął niezwykle trudną problematykę, ale jednocześnie bardzo ważną i aktualną. Akcesja Polski do Unii Europejskiej postawiła nowe wyzwania, a także wywołała pewne obawy i zagrożenia. Przed poważnym zadaniem stanęli więc socjologowie religii, którzy wykorzystując narzędzia badawcze tej nauki podjęli próbę rozpoznania w zjawiskach społecznych tego co religijne i jak zmiany zewnętrzne wpływają na formy praktyk i poziom religijności oraz jak oddziałuje ona na życie społeczne. Dobrze, że tego trudnego zadania podjął się prof. dr hab. Janusz Mariański, wybitny specjalista nie tylko z zakresu socjologii religii, ale również socjologii moralności oraz Katolickiej Nauki Społecznej, wykładowca Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Bagaż dotychczasowych doświadczeń, jak też osiągnięcia w zakresie analizy stosunku Kościoła do współczesnych problemów społeczno - moralnych dają mu korzystną perspektywę w pryzmacie której łatwiej i dogłębniej można ukazać zachodzące procesy.

Już we wstępie autor ukierunkowuje naszą refleksję na poszukiwanie pewnych przemian ewolucyjnych i stopniowych, a nie gwałtownych i radykalnych. Stwierdza on „W warunkach transformacji ustrojowej nie dokonał się w społeczeństwie polskim gwałtowny rozpad dotychczasowych struktur religijno-kościelnych, powstają jednak nowe zróżnicowania religijne. (...) Jedno jest pewne: w zmienionej sytuacji społeczno-kulturowej, coraz bardziej «nieprzejrzystej», wiele dotychczasowych poglądów dotyczących religii i Kościoła w społeczeństwie polskim, zwłaszcza w środowiskach młodzieżowych, wymaga ponownego przemyślenia i sformułowania”. Nie można więc mówić o znaczącym zasięgu procesów sekularyzacji i strukturalnej indywidualizacji. Niewątpliwie jednak występuje zmiana charakteru religii i jej funkcji.

Problematyka analizowana w książce oparta jest na badaniach empirycznych, prowadzonych przez ośrodki socjologiczne z Białegostoku, Gdańska, Katowic, Krakowa, Lublina, Olsztyna, Opola, Poznania, Warszawy i Wrocławia. Znaczna część danych została zgromadzona poprzez sondaże opinii publicznej CBOS, OBOP, OPINIA, PENTOR, GfK Polonia, PGSS. Dla lepszego uchwycenia zachodzących przemian w perspektywie integracji autor odwoływał się również do danych European Value Survey oraz ISSP. Jako materiał porównawczy posłużyły także badania Paula M. Zulehnera z Wiednia, Miklòsa Tomki z Budapesztu i Hansa Georga Ziebertza z Würzburga. Materiały empiryczne w publikacji zostały pogrupowane według wielodymensjonalnego modelu religijności – globalny stosunek do

religii, intelektualno-poznawczy wymiar religijności, ideologiczny aspekt religijności, rytualno-kultowy wymiar religijności oraz aspekt etyczny. Książka jest zbudowana z sześciu rozdziałów: „Religijność jako przedmiot badań socjologicznych”, „Autoidentyfikacje wyznaniowe i religijne”, „Praktyki religijne”, „Wiedza i wierzenia religijne”, „Postawy i zachowania moralne”, „Nowa religijność w i poza Kościołem”. Całość jest zamknięta bogatą bibliografią oraz streszczeniem w języku angielskim.

Pewien niepokój budzą dane dotyczące Europy Zachodniej, gdzie obserwuje się spadek zaufania do Kościoła oraz zmniejszenie udziału w praktykach. W niektórych państwach ponad połowa ludności nie związana jest z żadnym Kościołem. Dla przykładu w Holandii jest to ok. 60% i jak się szacuje w ciągu ćwierćwiecza wskaźnik ten może wzrosnąć do 75%. W przypadku praktyk ostatnia dekada XX wieku charakteryzowała się stabilizacją poziomu uczestnictwa. Niemniej należy zauważyć, że w Irlandii odnotowano zmniejszenie o 25%, Holandii 7%, Polsce 6%, natomiast w Słowacji nastąpił wzrost o 8%. Na zachodzie Niemiec w 1998 r. procent *dominantes* (zobowiązanych do udziału w niedzielnej mszy) wynosił 17% wśród katolików i 4% wśród protestantów. Analogiczne uczestnictwo w roku 1962 wynosiło 45% i 7%. Jak wyjaśnia J. Mariański „socjologowie wskazywali od dawna, że w społeczeństwach pluralistycznych zaznacza się proces przesuwania się religii z wymiarów publicznych do prywatnych. Oznaczało to zmniejszenie się społecznego znaczenia instytucji religijnych i zewnętrznych praktyk rytualno-kultowych”.

Ograniczeniu praktyk religijnych towarzyszy bardzo często zmniejszenie wiary w Boga i samoocena religijności. Zwiększa się jednocześnie liczba ludzi, którzy odbierają wiarę w wymiarze kulturowym. Wpływa to na zmianę charakteru i funkcji religijności. Jednocześnie wzrasta zainteresowanie treściami duchowymi. Nie ma tu jednak to bezpośredniej relacji na zaangażowanie się w Kościoły tradycyjne. Zatraca się więc dychotomia religijność – ateizm, na rzecz różnokierunkowych przekształceń.

Według danych Europejskich Systemów Wartości z 1999 r. 95,4% badanych w Polsce deklarowało się jako wierzący. Co ciekawe nie były to najwyższe wskaźniki na kontynencie, gdyż na Malcie uzyskano pozytywne odpowiedzi na poziomie 98,7%, w Rumunii 97,6%, Grecji 96%, Islandii 95,7%. Najniższe wartości otrzymano w Estonii 24,3% oraz Czechach 35,5%. Różnice te wynikają ze specyficznych uwarunkowań. Wpływ na to ma instytucjonalna specjalizacja, funkcjonalna dyferencjacja, światopoglądowa konkurencja oraz indywidualizacja. Zmniejsza się więc znacznie wpływ tradycji i socjalizacji na rzecz indywidualnego wyboru.

Jak wskazuje J. Mariański w Polsce występuje dominacja wyznania katolickiego. Stanowi to więc dobrą podstawę do obserwowania przekształceń w tożsamościach religijnych. Analizę tego zagadnienia rozpoczyna on od kwestii przyjęcia chrztu jako podstawy tożsamości wyznaniowej. Zaznacza jednocześnie, że w ten sposób uzyskuje się tylko dane o liczbie katolików nominalnych. Chrzest jest sakramentem sprawowanym niezwykle często. Obserwuje się jednak występowanie

dwóch procesów. Po pierwsze wzrost liczby dzieci ochrzczonych z małżeństw cywilnych oraz zwiększenie dystansu czasowego między narodzinami, a chrztem dziecka. Obserwuje się również chrzest dokonywany z inicjatywy niewierzących rodziców. Jednocześnie można stwierdzić, iż chrzest osób dorosłych jest zjawiskiem sporadycznym. W latach 1969-1990 osoby powyżej 7. roku życia stanowiły 0,41% ogółu ochrzczonych. Po przemianach demokratycznych i zakończeniu okresu propagowania bezwyznaniowości odsetek ten nieznacznie wzrósł w latach 1991-2001 do poziomu 0,69%. Autor szacuje uwzględniając również inne Kościoły chrześcijańskie, że w Polsce liczba nieochrzczonych dzieci wynosi poniżej 1%. Janusz Mariański ocenia na podstawie dostępnych danych statystycznych, że co najmniej 90% społeczeństwa w Polsce należy do Kościoła katolickiego, a 3% do innych Kościołów i związków wyznaniowych. Wśród nich najliczniejszy jest Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, następnie Związek Wyznania Świadców Jehowy oraz Kościół Ewangelicko – Augsburgski. Ogółem zarejestrowanych jest w naszym kraju 160 związków wyznaniowych, przeważnie o niewielkiej liczbie wiernych. Polska pomimo dużej liczby zarejestrowanych wyznań, jest więc krajem jednolitym wyznaniowo. W odróżnieniu od innych byłych krajów demokracji ludowej nie wystąpiły istotne przesunięcia tożsamości wyznaniowej. Wraz upływem czasu będzie następowała jednak pewna ewolucja. „Przynależność wyznaniowa i związana z nią kultura wyznaniowa coraz mniej będą stanowić «los» czy «przeznaczenie», coraz bardziej zaś staną się sprawą osobistych decyzji i wyboru, a z pewnością będą coraz częściej oscylować między przymusem i wyborem” – konkluduje J. Mariański.

Jak wynika z badań na poziomie globalnych autodeklaracji religijnych występuje w Polsce wyraźna stabilizacja opinii. W ostatniej dekadzie XX wieku wystąpiły pewne zmiany w sferze przekonań, postaw i zachowań religijnych, mają one jednak bardzo umiarkowany charakter. Niższe wskaźniki religijności odnotowywane są jednak w środowiskach młodzieżowych. Porównując to z latami 80. można odnotować ok. 10% spadek autodeklaracji. Niewątpliwie nie ma gwałtownego zmniejszenia praktyk. Można mówić jednak o niewielkim uszczupleniu się zbiorowości systematycznie praktykujących i powiększeniu poprzez to grupy praktykujących niesystematycznie lub rzadko. Tylko 10% badanych deklaruowało pełną absencję, natomiast niesystematycznie lub rzadko uczestniczy w praktykach 30%. Jak uważa J. Mariański „z porównania wskaźników globalnych postaw wobec religii i autodeklaracji praktyk religijnych można wyciągnąć ostrożny wniosek, że zmiany w świadomości religijnej Polaków dokonują się nieco szybciej niż zmiany w zewnętrznych zaangażowaniach religijnych. Praktyki religijne mogą ulec w przyszłości bardziej wyraźnemu osłabieniu, gdy odpadną ich pozareligijne motywacje i zmniejszy się wpływ środowiska społecznego na młode pokolenie, gdy będzie zmniejszać się poczucie sacrum”.

Normą kulturową jest w Polsce zarówno przynależność do Kościoła jak również uczestnictwo w praktykach. Według opinii autora nie ma empirycznych podstaw do hipotezy, że następstwem procesu akcesyjnego będzie powszechny na-

plyw wartości i zsekularyzowanych stylów życia, czego następstwem byłoby rozproszenie tradycyjnej religijności polskiej. Aczkolwiek nie można wykluczyć, zwłaszcza w środowiskach wielkomiejskich, wzrostu postaw indyferentnych i ateistycznych. Tym bardziej, że jak wskazuje J. Mariański „Zasady skuteczności i pragmatyzmu, kryteria zysku i pieniądza, niełatwo dają się pogodzić z logiką wiary, z bezinteresownym darem siebie”. Pojawia się więc tendencja do rozziwienia między faktycznymi postawami wobec religii oraz moralności, a deklaracjami proreligijnymi. Postępuje też ewolucja od religijności zrytualizowanej do wewnętrznej. Mariański jednak nie określa przyszłości religii pesymistycznie, uważa bowiem, iż dokonujące się zmiany społeczne niosą nie tylko zagrożenia, ale również szanse i nadzieje.

Należy stwierdzić, iż w sposób niezwykle profesjonalny, konkretny i realistyczny udało się autorowi uchwycić i opisać najważniejsze kierunki przemian, które dokonały się w ostatnich latach w Polsce. Szczególnym walorem tej pozycji jest odniesienie ich również do poziomu religijności w krajach zachodnich. Pewne analogie mogą nasunąć szersze refleksje, jak też ułatwiać prognozowanie dalszych przemian. Mamy tu więc nie tyle do czynienia z aspektem teoretycznym – poznawczym, co przede wszystkim praktycznym. Autor w sposób niezwykle swobodny i precyzyjny porusza się w omawianej problematyce. Wykazuje się sumienną dociekliwością i realizmem. Należy podkreślić także wyjątkową erudycyjność w przedstawianiu poszczególnych elementów, niełatwego i skomplikowanego procesu przemian religijności. Od strony metodologicznej książka została przygotowana wręcz perfekcyjnie. Również z ogromną pieczołowitością autor zgromadził imponującą bazę źródłową, co umożliwia wiarygodne i wieloaspektowe spojrzenie na omawianą problematykę. Autor bazując na niej, nie narzuca swej opinii, ale wskazuje kierunki przemian i pobudza czytelnika do refleksji. Podobnych zalet można by wskazać znacznie więcej. Stwierdzić więc należy, iż książka przedstawia sobą dużą wartość naukową, jest bardzo ważna z merytorycznego punktu widzenia, interesująca i odpowiadająca na zapotrzebowanie czasu. Stanowi cenny wkład do wiedzy o różnych aspektach życia duchowego człowieka. Można ją polecić zdecydowanie wszystkim, którzy interesują się nie tylko religijnością, ale również szerzej procesami społecznymi zachodzącymi w dobie transformacji.

Adam Bobryk
(Akademia Podlaska, Siedlce)